

Troia VII – reper cronologic?

Din nou despre relațiile dintre regiunile istro-pontice și spațiul egeeo-anatolian la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în lumina noilor cercetări

Attila László*

Abstract: The paper presents the main results of the new excavations of Troia, initiated by Professor Manfred Korfmann of the University of Tübingen, and it tries to establish to what extent the new information may be correlated with the existing archaeological data on the cultural and historical evolution at the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age in the north-eastern Balkans. New research has revealed that Troia VI and VIIa was the era of a high civilisation (Troianische Hochkultur), as the city (called Wilusa in the Hittite sources) played the role of an important power factor in the economic and political system of Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age. The collapse of this system and the destruction of Troia VIIa at the beginning of the 12th century BC is followed in Troia by the Early Iron Age layer VIIb, where the traditions of the former civilisation are interwoven with new „barbarian” elements, which are due to the setting in these areas of groups of populations of Balkan origins. We may therefore speak of a balkanisch geprägte Troia-Kultur. This is the historical background that leads to the appearance in Troia of the hand-made pottery called barbarian (or coarse) ware (barbarische Ware) and knobbed ware (Buckelkeramik), which had been discovered as early as Schliemann's and Blegen's excavations in the VIIb1 and VIIb2 levels and later ascribed to the cultures Noua-Sabatinovka-Coslogeni and Babadag. According to older research, the two categories of pottery were thought to have had a successive occurrence, namely in Troia VIIb1 and VIIb2. Nevertheless, the new excavations have demonstrated that the barbarian ware occurred together with the knobbed ware, including in some well-stratified excavation units (Behälter), and that there are even transitions of shape and decoration between the two pottery categories. Interferences between traditional wheel-made Troian pottery and hand-made foreign pottery have also been revealed; see, for instance, the so called Troia VII coarse ware (grob gemagerte VIIer Waren). According to the new discoveries and stratigraphic observations, the contacts with the Noua-Sabatinovka-Coslogeni and Babadag cultures, as possible sources of the barbarian and knobbed ware, are related to the Troia VIIb 1-2-3 (-4) levels, which had been studied both in the Citadel and in the Lower City (Unterstadt). The paper tackles both the issue of considering these levels from the viewpoint of the Aegean chronological system (Late Helladic III C, Submycenaean, Protogeometric, Geometric periods, extending from about 1190/1180 to 800 and even 720/700 B.C.), and radiocarbon chronology. This paper is the version in Romanian of the László 2012 study, published in English (see the Bibliography).

---

* Facultatea de Istorie, Universitatea „A. I. Cuza”, Iași.

Rezumat: Lucrarea prezintă principalele rezultate ale noilor săpături de la Troia, inițiate de profesorul Manfred Korfmann de la Universitatea din Tübingen, și examinează, în ce măsură pot fi corelate noile informații cu datele arheologice privind evoluția cultural-istorică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din regiunea nord-est balcanică. Noile cercetări au scos în evidență faptul că Troia VI și VIIa a reprezentat o civilizație înaltă (Troianische Hochkultur), cetatea (numită Wilusa în izvoarele hittite) având rolul unui important factor de putere în cadrul sistemului economic și politic al Mediteranei răsăritene din epoca târzie a bronzului. După colapsul acestui sistem și distrugerea Troiei VIIa la începutul sec. XII. BC, urmează la Troia perioada stratului VIIb din epoca fierului, în care tradițiile vechii civilizații se împletesc cu elemente noi, „barbare”, datorate stabilirii aici a unor grupuri de populații de origine balcanică, putându-se vorbi despre așa numita balkanisch geprägte Troia-Kultur. În acest context istoric apare la Troia așa numită ceramica barbară (barbarische Ware/Barbarian Ware/Coarse Ware) și ceramica cu proeminențe (Buckelkeramik, Knobbed Ware), lucrate cu mâna, descoperite încă în săpăturile lui Schliemann și Blegen în nivelurile VII b 1 și VIIb 2 și puse mai târziu pe seama culturilor Noua-Sabatinovka-Coslogeni și Babadag. Potrivit cercetărilor mai vechi cele două categorii ceramice au fost prezentate ca apărând succesiv, în Troia VIIb1 și VIIb2. În schimb, noile săpături au relevat faptul că ceramica barbară apare împreună cu ceramica cu proeminențe, inclusiv în unele unități de săpătură bine stratificate și că între cele două categorii există chiar tranziții în ce privește formele și decorul. De asemenea, au fost relevate interferențe între categoriile ceramice troiene tradiționale (lucrate la roată) și ceramica străină; a se vedea, de exemplu, așa zisă ceramica grosieră de tip Troia VII (grob gemagerte VIIer Waren/Troia VII Coarse Ware). Potrivit noilor descoperiri și observații stratigrafice, contactele cu culturile Noua-Sabatinovka-Coslogeni și Babadag, ca probabile surse ale ceramicii barbare și ceramicii cu proeminențe, se raportează la nivelurile Troia VIIb 1-2-3 (-4), cercetate atât în cetate cât și în orașul de jos (Unterstadt/Lower City). În lucrare se discută atât problema raportării acestor niveluri la sistemul cronologic egeean (perioadele Late Helladic III C, Submycenaean, Protogeometric și Geometric, în intervalul cuprins între anii 1190/1180 și 800 sau chiar 720/700 a.Chr.) cât și la cronologia bazată pe metoda radiocarbon. Lucrarea de față este varianta în limba română a studiului László 2012, publicat în limba engleză (vezi Bibliografia).

Key words: Troy, Late Bronze Age, Early Iron Age, Coslogeni culture, Babadag culture.

Cuvinte cheie: Troia, Perioada târzie a epocii fierului, perioada timpurie a epocii fierului, cultura Coslogeni, cultura Babadag,

Introducere

La împlinirea unui secol de la moartea lui Heinrich Schliemann, în 1990, s-a organizat la Atena un congres internațional de arheologie, dedicat acestei aniversări, pentru care am pregătit o comunicare cu privire la legăturile între Troia și regiunea Dunării de Jos la sfârșitul epocii bronzului. Actele congresului nu au putut fi publicate atunci și, după câțiva ani, am încredințat studiul unei reviste din România¹. Cu aproape două decenii de la evenimentul menționat, s-a luat inițiativa de a publica actele Congresului

¹ László 1990/1997.

Schliemann de la Atena, autorii fiind invitați să-și actualizeze lucrările. În cei douăzeci de ani care au trecut de la redactarea comunicării pentru congresul de la Atena au fost făcute progrese însemnate în cunoașterea problemei discutate, mai ales datorită noilor săpături și cercetări interdisciplinare de la Troia, conduse de regretatul profesor Manfred Korfmann de la universitatea de la Tübingen, ca și a publicării exemplare a rezultatelor². Având în vedere acest fapt, aducerea la zi comunicării din 1990 părea greu de realizat. În aceste condiții, în comun acord cu redactorii volumului, în actele congresului a fost publicat textul neschimbat al comunicării din 1990, urmat, ca un *Addendum*, de un nou studiu cu privire la Troia VII și nord-estul Balcanilor în lumina noilor cercetări³. Lucrarea de față este varianta românească a acestui studiu din urmă și a fost pregătită, la sugestia editorilor, pentru prezentul volum aniversar, dedicat cercetărilor de la Babadag. Desigur, nu ne-am putut propune să reluăm toate problemele puse inițial în discuție, dar am încercat să evidențiem cele mai relevante aspecte ale temei alese⁴. Dintre acestea, sincronizarea evoluției culturilor preistorice de la Dunărea de Jos și din regiunile nord-est balcanice cu cronologia civilizațiilor egeeo-anatoliene, inclusiv cea troiană, constituie o veche preocupare a arheologiei sud-est europene. Pentru perioada de care ne ocupăm sunt bine cunoscute, de pildă, încercările repetate ale lui Sebastian Morintz și Bernhard Hänsel de a data evoluția culturii Babadag pe baza legăturilor cu Troia VII b₂ și cu lumea protogeometrică din Egeea⁵. În continuarea acestor preocupări, și reluând problema discutată de noi înșine cu mai bine de două decenii în urmă⁶, în rândurile ce urmează vom încerca să analizăm, în ce măsură rezultatele noilor săpături de la Troia, conduse de Manfred Korfmann, prea puțin luate în considerație în arheologia românească, pot fi corelate cu evoluția cultural-istorică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din regiunile istro-pontice. Spre deosebire de încercările mai vechi, care au pus accentul pe lămurirea unor probleme de cronologie absolută, vom avea în vedere mai ales sistemul de relații interculturale și inter-regionale, ca și contextul istoric mai larg al acestor relații.

1. Contextul istoric și cadrul cronologic. Troia și Mediterana răsăriteană la sfârșitul epocii bronzului și la începutul epocii fierului

---

² vezi, de exemplu, volumele *Studia Troica*, Tübingen, 1/1991 – 17/2007; catalogul expoziției *Troia – Traum und Wirklichkeit*, Stuttgart, 2001. Prezentarea generală a rezultatelor noilor cercetări de la Troia: Korfmann 2004b. Despre Troia VII b, cu rezumarea rezultatelor cercetărilor efectuate până la campania din 1995: Koppenhöfer 1997.

³ László 2012.

⁴ vezi, de asemenea, László 1999; László 2003; László 2007.

⁵ vezi Morintz 1964; Morintz 1982; Morintz 1987; Hänsel 1976; Hänsel 1982.

⁶ László 1990/1997.

Precizările privind aceste probleme constituie una din cele mai importante rezultate ale săpăturilor misiunii arheologice de la Tübingen. Fluctuația datărilor care au fost propuse în cursul deceniilor pentru straturile Troia VI și VII au pus, uneori, în mare dificultate și chiar i-au derutat pe cercetătorii care căutau puncte de sprijin pentru cronologia bronzului târziu și epocii timpurii a fierului din Balcani și din regiunea Dunării inferioare pe baza legăturilor cu spațiul egeean⁷.

Analizarea (și, după caz, reanalizarea) ceramicii miceniene și protogeometrice descoperită la Troia, corelată cu noile observații stratigrafice, a permis revizuirea treptată a cronologiei nivelurilor VI-VII. Aceste date au fost completate și prin serii de datări ¹⁴C, dar se consideră că secvențele ceramice pot fi mai fin datate în comparație cu determinările cronologice prin metoda radiocarbon⁸. Rezervele specialiștilor în ceea ce privește utilitatea datelor radiocarbon în datarea unor faze succesive se datorează faptului că aceste date sunt considerate, în general, prea înalte, și că întinderea lor (*range*) este prea mare (*very wide*), chiar și în varianta calibrată⁹. Ținând seama de aceste observații, în cele ce urmează ne vom referi, cu prioritate, la datele „cronologiei istorice” (cronologie de contact, *cross-connections dating*), și vom discuta separat unele concluzii ce se desprind din compararea acestor date cu datările radiocarbon.

Un rezultat important al noilor cercetări, inclusiv pentru arheologia regiunii Dunării de Jos, este corectarea datărilor surprinzător de joase, propuse de Christian Podzuweit la începutul anilor 1980 pe baza re-studierii ceramicii miceniene și protogeometrice de la Troia, disponibilă atunci¹⁰. Astfel, pentru sfârșitul Troiei VI h (și, implicit, începutul Troiei VII a), în locul datei 1150-1100, stabilită de Podzuweit, se propune acum o datare în jur de 1300 a.Chr.¹¹. Această datare este în concordanță cu opinia lui Penelope A. Mountjoy, potrivit căreia ceramica miceniană din straturile de distrugere ale Troiei VI h ar indica faptul că orașul a fost distrus la sfârșitul fazei LH III A 2¹². Datări ceva mai târzii au fost propuse de P. Jablonka și J. Sperling, care au avut în vedere și prezența

⁷ cf. László 1990/1997; László 1999, în special la pagina 28, cu bibliografie.

⁸ cf. Korfmann 2001a, 27.

⁹ Vezi Dickinson 2007, 20-21. O trecere în revistă critică a datărilor radiocarbon privind Bronzul Târziu Egeean: Manning, Weninger 1992.

¹⁰ Podzuweit 1982, 80-83. În legătură cu consecințele acestor datări pentru cronologia sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului de la Dunărea de Jos vezi László 1990/1997; László 1999.

¹¹ Korfmann 2001b, 348; Korfmann 2002, 9, 14; Korfmann 2004a, 16: tabel cronologic; Becks, Thumm 2001, 419; Becks 2003, 41-42.

¹² cf. Mountjoy 1999a, 253, 288. Autoarea consideră că puținele fragmente ceramice de tip LH III B provin din deranjamente ulterioare.

ceramicii de tip LH III B la Troia VI h. Primul a datat acest strat între 1325 și 1275, iar cel de al doilea între 1300 și 1250 BC, Troia VI h sfârșindu-se, astfel, în opinia lor, în cursul primei jumătăți a sec. XIII a.Chr.¹³. Troia VII a putut fi datată în funcție de ceramica de tip LH III B 1 (1300-1230), B 2 (1230-1210), și de tranziție LH III B 2/III C timpurie (1210-1190)¹⁴. Pentru sfârșitul perioadei Troia VII a (și, implicit, începutul Troiei VII b) este acceptată, astfel, o datare puțin după 1200, în jur de 1190/1180 a.Chr.¹⁵.

Dincolo de precizările cronologice, noile cercetări au pus în evidență faptul că Troia VI (cca. 1740-1300 a.Chr.) și VII a (cca. 1300-1190 a.Chr.) reprezintă o civilizație înaltă unitară din epoca târzie a bronzului, numită *Troianische Hochkultur*, a cărei perioadă de înflorire a avut loc în sec. XIII a.Chr. Troia acestor timpuri poate fi identificată cu cetatea consemnată sub numele de *Wilusa/Tru(w)isa/Taruisa* în izvoarele hittite, *(W)Ilios/Troia* în cele grecești și *Dardaniya* în cele egiptene¹⁶. Unitatea Troia VI-VIIa a fost evidențiată deja și în urma săpăturilor misiunii americane; C.W. Blegen a apreciat, astfel, că nivelul VII a ar putea fi denumit drept Troia VI i¹⁷. Aceasta ar fi „Troia homerică”, un factor de putere în sistemul politic al vremii din regiunile Mediteranei orientale. După ce Troia VI h a fost distrusă de un cutremur pe la 1300 a.Chr., orașul a fost reconstruit, păstrându-și mai departe importanța. Este demn de menționat, în acest sens, că pe la 1280 a.Chr. a fost încheiat un tratat de pace între regele hittit Muwatalli II și stăpânul de la Wilusa, Alaksandu¹⁸. În aceea vreme Wilusa se afla în raporturi de vasalitate față de Imperiul Hittit¹⁹. Peste aproximativ un secol, cetatea Troia VII a este distrusă din nou, de data aceasta în urma unui război, pe care locuitorii Wilusei l-au pierdut. Acest eveniment, care a avut loc cu puțin timp după sfârșitul perioadei palatiale din Grecia miceniană, poate fi corelat cu alte urme de distrugere din Mediterana răsăriteană și cu căderea capitalei hittite, Boghazköy (Hattusas), fapte ce sunt puse de unii specialiști în legătură cu „invazia popoarelor mării”²⁰. După cum se știe, aceste evenimente marchează, în limbajul arheologiei, sfârșitul epocii bronzului în Egeea și în Orientul Apropiat.

¹³ Jablonka 1993, 65; Sperling 1991, 153, 156.

¹⁴ vezi Mountjoy 1999b, 295, 298: tabel.

¹⁵ Korfmann 2001b, 352; Korfmann 2004a, 16: tabel cronologic; Becks, Thumm 2001, 419.

¹⁶ Korfmann 2001a, 39; Korfmann 2001b, 348-352; Korfmann 2002, 14; Korfmann 2004a, 16; Korfmann 2004b, 29-40; Becks 2003, 51.

¹⁷ vezi Blegen *et alii* 1958, 142-144; Korfmann 2002, 14.

¹⁸ Korfmann 2001a, 39.

¹⁹ vezi discuția la Becks 2003, 51; pentru contextul „internațional” vezi și Seeher 2005, în special 33-37.

²⁰ Korfmann 1996, 38; 2004b, 33-37; Becks, Thumm 2001, 419. Cu privire la prăbușirea civilizațiilor epocii bronzului și popoarele mării vezi, recent: Dickinson 2007, 24-57, cu bibliografie.

Perioada ce urmează după distrugerile produse în contextul evenimentelor amintite este marcată la Troia prin monumentele arheologice ale stratului VII b, atribuit primei epoci a fierului. La începutul perioadei (nivelul Troia VII b₁) orașul este reconstruit și sunt păstrate, în continuare, multe tradiții locale mai vechi, foarte vizibile, de pildă, în producția ceramică. Pe de altă parte, se produc acum și importante schimbări, manifestate în cele mai diverse domenii ale vieții. În domeniul olăriei se remarcă, de pildă, apariția așa numitei „ceramici barbare”, iar în vestimentație se impune o nouă „modă”, marcată de portul fibulelor. Schimbările produse pot fi interpretate ca o ruptură culturală în sensul că *Troianische Hochkultur*, specifică perioadei anterioare, este înlocuită acum printr-o nouă civilizație, care – deși păstrează și unele tradiții ale culturii troiene din epoca târzie a bronzului – este marcată prin puternice amprente balcanice. Această nouă civilizație, ce poate fi numită *balkanisch geprägte Troia-Kultur*, este legată probabil și de stabilirea aici a unor noi grupe de populații, originare din nord-estul Peninsulei Balcanice și din regiunea nord-vest pontică²¹. Potrivit unei alte opinii, tranziția este mai lentă și schimbările majore, inclusiv în arhitectură, au loc la Troia abia începând cu următorul nivel, VII b₂. În această viziune (prin care sunt reluate unele idei mai vechi ale lui C. W. Blegen) Troia VII b₁, ca și Troia VII a, este legată din punct de vedere cultural de Troia VI și ar putea fi considerată drept Troia VI j²².

Rămășițele arheologice ale perioadei Troia VII b, care ne interesează aici în mod deosebit datorită prezenței unor elemente străine, de origine balcano-danubiană și nord-vest pontică, au putut fi studiate atât în cetate, cât și în orașul de jos (*Unterstadt*, *Lower City*). Pe lângă cele două nivele, Troia VII b₁ și VII b₂, cunoscute în urma cercetărilor lui Blegen, în cursul săpăturilor din anii 1994-1995, pe baza observațiilor stratigrafice, a fost definită și o a treia fază, Troia VII b₃, la care se mai adaugă, poate, încă o etapă, VII b₄²³.

Aceste faze au fost datate, în principal, pe baza ceramicii miceniene (de producție locală) și a ceramicii protogeometrice (de import). Potrivit studiului ceramicii miceniene efectuat de Penelope A. Mountjoy, pentru Troia VII b₁ este caracteristică ceramica de tip LH III C timpurie (1190-1130), pentru tranziția Troia VII b₁/VII b₂ ceramica LH III C mijlocie (1130-1070), pentru Troia VII b₂ ceramica LH III C târzie (1070-1050/1030) și de tip submicenian (1020-1000 a.Chr.)²⁴. Este de menționat că ceramica submiceniană nu este încă suficient de bine definită, iar existența

²¹ vezi Korfmann 2004b, 33. În legătură cu idea mai veche a „balcanizării” Troiei vezi și Hänsel 1976, 235; Akurgal 1983, 67-68.

²² Becks 2003, 41, 47; vezi și Blegen *et alii* 1958, 143-144.

²³ Korfmann 1995, 22; Korfmann 2001b, 352; vezi și Koppenhöfer 1997, 295, 304-309.

²⁴ Mountjoy 1999b, 295, 298: tabel.

Submicenianului ca fază cronologică distinctă este discutabilă, unii specialiști considerând că stilul submicenian putea să evolueze în paralel cu ceramica LH III C târzie²⁵. Faza Troia VII b₃ (care urmează direct după VII b₂) a fost datată, de la definirea ei, pe baza ceramicii protogeometrice timpurii care se asociază acum categoriilor ceramicii troiene cunoscute din fazele anterioare. Ceramica protogeometrică de la Troia a fost studiată de R.W.V. Catling și de D. Lenz și colaboratorii care au ajuns la concluzia că pentru Troia VII b₃ sunt caracteristice amforele din grupa I, ce aparțin perioadei protogeometrice timpurii. Datarea acestui set de amfore ar indica pentru faza Troia VII b₃ o durată scurtă, limitată la sfârșitul sec. XI și/sau la începutul sec. X a.Chr. Numărul relativ mare al importurilor de amfore din grupa I demonstrează, totodată, că pe la 1000 a.Chr. Troia nu a fost izolată ci întreținea contacte strânse cu Grecia continentală. Pe de altă parte, chiar în lipsa construcțiilor, prezența la Troia a amforelor din grupele II-III-IV indică o anumită continuitate a activității umane și în cursul sec. X-VIII a.Chr., între distrugerea Troiei VII și începutul Troiei VIII²⁶. După R. Becks și D. Thumm, amforele protogeometrice timpurii ar permite datarea fazei Troia VII b₃ în intervalul 1025-950 a.Chr. Apariția variantelor mai târzii ale ceramicii protogeometrice indică, și după acești specialiști, că locuirea la Troia a continuat, într-un cadru limitat, și în cursul sec. X-VIII a.Chr.²⁷. Mai recent, Carolyn Chabot Aslan a analizat ceramica protogeometrică, geometrică și arhaică, descoperită în cele șapte contexte stratificate (faze) din arealul D 9 (orașul de jos). În opinia autoarei atât faza 1, datată cu ceramică protogeometrică între 1025-950 a.Chr., cât și faza 2, datată cu ceramică protogeometrică târzie și geometrică timpurie între cca. 950-800, pot fi atribuite perioadei Troia VII b₃, care ar avea, astfel, o durată mai lungă, în comparație cu aprecierile altor specialiști²⁸.

Rezultă din observațiile prezentate mai sus că, în publicațiile recente, pentru începutul perioadei Troia VII b₁ este acceptată o datare în jur de 1190/1180 a.Chr. În schimb, datarea sfârșitului acestei faze (și, implicit, a începutului fazei Troia VII b₂) oscilează în limitele celei de a doua jumătăți a sec. XII a.Chr. Acest moment a fost datat, astfel, de diferiți specialiști, către mijlocul sau a doua jumătate a sec. XII a.Chr. cel mai probabil către 1150²⁹, pe la 1150/1100³⁰, în jur de 1130³¹ sau 1120 a.Chr.³².

²⁵ Vezi Mountjoy 1993, 28-29; Dickinson 2007, 21-23 și fig. 1.1: tabel, cu bibliografie. Mountjoy datează Submicenianul între 1050/1030-1020/1000 BC, iar Dickinson consideră că fazele LH III C târzie și Submicenian se sfârșesc împreună către 1050/1025.

²⁶ Catling 1998, 151-152, 155; Lenz *et alii* 1998, 189, 197.

²⁷ Beck, Thumm 2001, 423.

²⁸ Chabot Aslan 2002, 81-85, 90-91, 96.

²⁹ Korfmann 2004a, 16: tabel.

³⁰ Becks, Thumm 2001, 421.

Indiferent de datarea pe care o avem în vedere, este evident că Troia VII b₁ a fost o fază relativ scurtă care s-a sfârșit printr-un incendiu, în condiții neclare³³. Este posibil ca în urma acestui eveniment, în faza următoare, Troia VII b₂, stăpânirea așezării să fi fost preluată de reprezentanții unui grup cultural, înrudiți cu populația civilizației Troiei VII b₁³⁴. Sfârșitul fazei Troia VII b₂ și începutul fazei Troia VII b₃ nu este foarte clar stabilit; limita dintre aceste două perioade este situată de diferiți specialiști în a doua jumătate sau în ultimul sfert al sec. XI, către 1050/1030,³⁵ pe la 1025³⁶, sau în jur de 1025-1000 a.Chr.³⁷. Troia VII b₂ s-a sfârșit printr-un incendiu, probabil în urma unui nou eveniment războinic³⁸, dar nu este exclusă nici ipoteza unui cutremur³⁹. În privința sfârșitului perioadei Troia VII b (VII b₃) nu există un consens deplin. Manfred Korfmann a apreciat, inițial, că Troia VII b se sfârșește în a doua jumătate a sec. XI sau pe la 1000 a.Chr. și că între sec. X și sec. VII (altfel spus între Troia VII b și VIII) nu există elemente de continuitate⁴⁰. Ulterior, pe baza descoperirilor făcute în orașul de jos, a analizei ceramicii protogeometrice făcute de Catling, și a rezultatelor unor datări radiocarbon, el a admis continuarea perioadei Troia VII b₃ și în sec. X, până pe la 950 a.Chr., după care ar urma un hiatus în viața așezării până la întemeierea orașului grec Ilion (Troia VIII), pe la 720/700 a.Chr.⁴¹. După cum am arătat mai sus, C. Chabot Aslan este de părere că perioada Troia VII b₃ poate fi prelungită și în sec. IX⁴², în timp ce alți cercetători admit doar o prezență umană la poalele cetății în cursul sec. X-VIII, fără activități de construcție care ar fi lăsat urme vizibile⁴³.

Pentru a rezuma: în urma cercetărilor recente au fost adoptate următoarele datări: Troia VII b₁: 1190/1180—1150/1120; Troia VII b₂: 1150/1120—1050/1020; Troia VII b₃: 1050/1020—950 BC. În privința sfârșitului perioadei Troia VII b, mai ales pe baza ceramicii protogeometrice târzii și geometrice timpurii, descoperite în unele contexte stratificate din arealul D 9 (orașul de jos), s-a gândit și la posibilitatea prelungirii fazei

³¹ Becks 2003, 42.

³² Koppenhöfer 1997, 346.

³³ Becks, Thumm 2001, 421.

³⁴ Korfmann 2001a, 352.

³⁵ Becks 2003, 42.

³⁶ Chabot Aslan 2002, 81-84, 96.

³⁷ Becks, Thumm 2001, 423.

³⁸ Becks, Thumm, 2001, 423.

³⁹ Chabot Aslan 2002, 96.

⁴⁰ Korfmann 1997, 3-4, 30; Korfmann 1998, 3-4, 40.

⁴¹ Korfmann 2001a, 26-27; 2004a, 16: tabel. Aceeași datare pentru sfârșitul Troiei VII b₃ și la Koppenhöfer 1977, 295, 346; Becks, Thumm 2001, 423; Becks 2003, 42.

⁴² Chabot Aslan 2002, 81-85, 90-91, 96.

⁴³ Catling 1998, 151-152, 155; Lenz *et alii* 1998, 189, 197.

VII b₃ până în sec. IX a.Chr. În general se consideră, totuși, că de la mijlocul sec. X și până la întemeierea orașului grec Ilion (Troia VIII) pe la 720/700 a.Chr. ar fi existat la Troia, dacă nu chiar un hiatus, doar o prezență umană sporadică, limitată la zona poalelor cetății. Problema apariției la Troia, în perioada VII b, a unor elemente culturale străine, de origine balcano-danubiană și nord-vest pontică, trebuie re-discutată în acest nou cadru istoric și cronologic.

2. Continuitate și discontinuitate în civilizația Troiei VII b

Schimbările majore, o ruptură culturală mai pronunțată intervine în faza Troia VII b₂, odată cu apariția unor noi tipuri de case și noi tehnici de construcție (zidărie cu orthostate), a unei noi categorii de ceramică lucrată cu mâna, numită ceramică cu proeminențe (*Knobbed Ware*, *Buckelkeramik*), care cuprinde o gamă mai variată de forme, inclusiv vase de băut (cupe, cești). Aceste schimbări sunt puse în legătură cu apariția unor „oameni noi”, cu un aflus de populație dinspre nord-estul Balcanilor.⁴⁴

Până nu demult s-a considerat, aproape unanim, că ceramica barbară și ceramica cu proeminențe de la Troia a fost lucrată pe loc, pentru nevoile practice sau rituale ale „noilor veniți”⁴⁵. Analizele geochimice recente (*Neutron Activation Analyses*) făcute pe unele exemplare de ceramică barbară și de ceramică cu proeminențe de la Troia au demonstrat însă că acestea nu au fost făcute din lut local, ci au fost aduse, probabil, din sudul Bulgariei. Nu se exclude posibilitatea ca, după un „import” inițial, aceste categorii ceramice au început să fie produse și la Troia. Se apreciază, de asemenea, că aceste constatări nu contravin teoriei migrației, respectiv ideii așezării la Troia a unei populații străine⁴⁶.

Astfel, ca și în trecut, ceramica barbară și ceramica cu proeminențe sunt puse în legătură, de cele mai multe ori, cu stabilirea la Troia a unor grupuri ale populației culturii Noua-Sabatnovka-Coslogeni și, apoi, a culturii Babadag și a grupelor înrudite, chiar dacă în unele lucrări se vorbește, mai general, fără nominalizare, despre culturile/populațiile epocii târzii a bronzului și primei epoci a fierului din regiunea nord-est balcanică și nord-vest pontică. Ar fi vorba despre două „valuri” de migrație,

⁴⁴ Koppenhöfer 1997, 320, 333, 337-341; Becks, Thumm 2001, 421; Becks 2003, 49-51; Korfmann 2004, 16; Korfmann 2004a, 31, 33.)

⁴⁵ Vezi Koppenhöfer 1997, 333 și n. 159. Vezi și Chabot Aslan 2002, în special 90-93. Ceramica „barbară”, descoperită la Mycene, Korakou și Menelaion-Sparta, în Grecia de sud, datată în perioada LH IIIB târzie și/sau LH IIIC timpurie, a fost, de asemenea, considerată ca produsă pe loc, inclusiv pe baza unor analize a compoziției lutului din care au fost modelate vasele. Vezi Rutter 1975, 17, 29-30; Catling, Catling 1981, 74; French 1989, 48.

⁴⁶ Guzovska *et alii* 2003; Pieniazek-Sikora 2003, 36; Becks 2003, 50-52.

primul mai slab, al doilea mai puternic⁴⁷. De asemenea, ca și în trecut, ceramica barbară este atribuită, în general, nivelului Troia VII b₁, iar ceramica cu proeminențe nivelului VII b₂ (și VII b₃).⁴⁸ Trebuie însă remarcat faptul că ceramica barbară a fost descoperită adesea împreună cu ceramica cu proeminențe și în unele unități de săpătură (*Behälter*) bine stratificate, atât în cetate cât și în orașul de jos, de exemplu în carourile (Quadrat) E 8/9, respectiv D 9 și 7 Nord. Mai mult, au fost sesizate și tranziții între ceramica barbară și ceramica cu proeminențe⁴⁹. Aceste observații ne avertizează că ceramica barbară, legată inițial de cultura Noua-Sabatinovka-Coslogeni, trebuie privită și ca o categorie de ceramică uzuală, tradițională, care a putut supraviețui culturii în care a apărut. Dorim să scoatem în evidență, de asemenea, și interferențele care au fost observate între categoriile ceramice troiene tradiționale și ceramica străină. Apare, astfel, așa-zisa ceramică grosolană de tip Troia VII, confecționată din pastă grosier degresată, dar, de cele mai multe ori, lucrată la roată (*Troia VII Coarse Ware, Grob Gemagerte VIIer Waren*). Fenomenul a fost explicat prin preluarea de către olarii autohtoni pentru ceramica lor uzuală a tehnologiei folosite de „colegii lor imigranți”⁵⁰. Noi ne întrebăm dacă nu cumva s-a putut întâmpla invers: noii veniți au preluat tehnica roții olarului pentru a produce ceramica lor tradițională, din pastă grosieră? Din faza VII b₂ există, într-adevăr, dovezi cu privire la unele influențe ale ceramicii străine asupra ceramicii troiene fine. Există, de pildă, în cadrul ceramicii troiene cenușii (*Grey Ware, Anatolische Grauware*) forme de vase și motive ornamentale incizate și imprimate, inspirate din ceramica cu proeminențe⁵¹. Trecerea între categoriile ceramice ale fazelor/nivelurilor VII b₁—VII b₂ și VII b₃ este, deci, lentă⁵² și se ajunge la simbioze și interferențe interesante, ceea ce nu poate fi neglijat nici în interpretarea ceramicii străine de la Troia, care, dacă înțelegem bine, nu poate fi separat în mod tranșant pe categorii și nivele. Din acest punct de vedere merită atenție concluziile recente ale Carolynnei Chabot Aslan care, discutând ceramica grosieră lucrată cu mâna (*Handmade Coarse Ware*) de la Troia, a inclus în această categorie largă atât *Barbarian Ware* cât și *Knobbed Ware* care, adesea, nu pot fi clar distinse (cităm: *The problem with this classification system is that the shape, fabric and surface treatment vary widely within this general class of handmade coarse wares, and sherds sometimes have features that fit both*

⁴⁷ Koppenhöfer 1997, 334-337; Korfmann 2003, 16; Guzowska *et alii* 2003, 235-249; Becks 2003, 49-52; Pieniazek-Sikora 2003, 32-33, 35-37; vezi și opiniile mai vechi ale lui Morintz 1964, 114-116; 1982; Hänsel 1976, 229-236.

⁴⁸ Koppenhöfer 1997, 316, 320, 333; Koppenhöfer 2002, 679, 702-703; Becks, Thum 2001, 419-423; Becks 2003, 49-51; Guzowska *et alii* 2003, 235, 248-249; Pieniazek-Sikora 2003, 32-33, 35-37.

⁴⁹ Koppenhöfer 1997, 295, 302, 304-310, 333.

⁵⁰ Koppenhöfer 1997, 320, 333.

⁵¹ Koppenhöfer 1997, 316, 320, 333.

⁵² vezi și Koppenhöfer 1997, 295.

Knobbed and Barbarian Ware categories)⁵³. Mai observăm că din datele avute la dispoziție rezultă că „ceramica barbară” este prezentă în toată perioada Troia VII b₁₋₃; dar nu ne este la fel de clar dacă *Knobbed Ware* apare cu strictețe numai începând cu faza VII b₂.

3. Troia VII b din „perspectivă nordică”

După ce am rezumat principalele rezultate ale cercetărilor recente de la Troia, ar trebui să examinăm semnificația noilor descoperiri și observații pentru cunoașterea sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului din regiunile istro-pontice.

Evidențierea unor legături cu Egeea a servit, înainte de toate, la fixarea unor repere cronologice. Astfel, datarea culturii Babadag s-a sprijinit, de la început⁵⁴, pe sincronismele stabilite cu Troia VII b₂, cu toate incertitudinile rezultate în urma modificărilor ulterioare ale cronologiei troiene. O altă sursă de incertitudine a constituit însăși periodizarea nu suficient de solidă a culturii Babadag în cele trei faze, stabilite inițial. Este problematică, mai ales, definirea premiselor, a descendenței și a trăsăturilor specifice primei faze a culturii Babadag. Se crede că această fază a avut o durată scurtă. În cele mai multe situri cercetate, delimitarea stratigrafică a fazei Babadag I atât de descoperirile premergătoare, Noua-Coslogeni, cât și de faza următoare, Babadag II, întâmpină greutăți⁵⁵.

Nu ne propunem să repetăm aici unele concluzii, formulate cu alte ocazii cu privire la raporturile cronologice, chorologice și de înrudire între cultura Noua-Sabatinovka-Coslogeni, “orizontul” hallstattian timpuriu cu ceramică canelată de tip Corlăteni-Chișinău, cultura Belozerka, grupele culturale “Prebabadag”, Tămăoani și cultura Babadag, în diferite zone, mai restrânse sau mai întinse ale regiunii Dunării de Jos (sudul Moldovei, nord-estul Munteniei, Dobrogea)⁵⁶. Din conexiunile și datările propuse în urma noilor cercetări, rezumate mai sus (în paragrafele 1 și 2), rezultă următoarele concluzii pentru regiunile și culturile în care își are originea ceramica străină de la Troia VII b.

a. Cultura Coslogeni, probabil în contact cu cultura Zimnicea-Plovdiv/Čerkovna a existat (*încă*) în timpul fazei Troia VII b₁, sincronizată cu perioada LH III C timpurie și mijlocie (parțial), și datată, pe această cale, în intervalul cuprins între începutul și mijlocul (sau a doua jumătate) a sec. XII a.Chr.

⁵³ vezi Chabot Aslan 2002, în special 90-93; citatul: p. 91.

⁵⁴ vezi Morintz 1964, 116.

⁵⁵ vezi, mai nou, Jugănar 2005, în special 75-83, cu bibliografie; întreaga problemă a evoluției culturii Babadag, inclusiv împărțirea în trei faze, propusă de S. Morintz, a fost re-discutată, critic, la Ailincăi 2010; Ailincăi 2011.

⁵⁶ vezi László 1986; László 1997a; László 1997b.

b. Perioada timpurie (faza I) a culturii Babadag și fenomenele culturale direct premergătoare sau înrudite („Prebabadag”/Tămăoani, Holercani etc.), caracterizate prin ceramica cu decor incizat, a existat (*deja*) în timpul fazei Troia VII b₂, sincronizată cu perioada LH III C mijlocie (parțial), târzie și Submicenian, și datată, pe această cale, în intervalul cuprins între mijlocul (sau a doua jumătate) a sec. XII și mijlocul (sau a doua jumătate) a sec. XI a.Chr. Coexistența la Troia, în această fază, a ceramicii cu proeminențe și a ceramicii barbare ar putea fi un indiciu nu numai pentru producerea, în continuare, a unor tipuri de vase de tradiție Coslogeni, ci și pentru supraviețuirea culturii Coslogeni în unele regiuni ale ariei sale până în această perioadă.

c. Apariția la Troia și a unor fragmente de vase cu motive de ornamentare imprimate⁵⁷, caracteristice pentru perioada corespunzătoare fazei Babadag II (Morintz) și pentru grupele culturale înrudite (Insula Banului, Pšeničevo, Cozia, Saharna-Solonceni), este un indiciu pentru faptul că trecerea de la prima la cea de a doua fază a culturii Babadag a avut loc foarte probabil în timpul etapei Troia VII b₃, sincronizată cu perioada protogeometrică și datată, pe această cale, în intervalul de timp cuprins între mijlocul (sau a doua jumătate) a sec. XI și mijlocul sec. X a.Chr. Este de menționat că datarea celei de a doua faze a culturii Babadag, ca și a grupelor culturale înrudite cu ceramica imprimată, este asigurată, independent de legăturile cu Troia, în sec. X-IX a.Chr., pe baza contactelor cu Egeea protogeometrică⁵⁸. Aceste raționamente întăresc concluziile noastre mai vechi cu privire la trecerea graduală de la epoca târzie a bronzului la prima epocă a fierului la Dunărea de Jos și din regiunea nord-est balcanică, altfel spus înlocuirea treptată a culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni cu noile culturi ale perioadei „Hallstatt timpuriu” (Ha A-B), ceea ce face probabilă existența unui sincronism (parțial) între cultura Noua-Coslogeni târzie și cultura Babadag în formare, aflate în contact, în arii învecinate. Apariția la Troia mai întâi a ceramicii barbare (în faza VII b₁), iar apoi și a ceramicii cu proeminențe (în faza VII b₂) nu ar fi, astfel, rezultatul unor „valuri” (de migrație) strict succesive, după cum s-a crezut (vezi mai sus), ci urmarea unui aflus quasi continuu spre Egeea al unor bunuri culturale și chiar al unor grupuri de populație, originare din ariile culturale mai sus amintite⁵⁹. Acest model ar putea explica și aparenta neconcordanță cronologică, observată la Korakou (nordul Peloponezului), unde, într-un context datat cu ceramică LH III C timpurie au fost descoperite atât vase cu analogii în cultura Noua-Sabatinovka-Coslogeni și în ceramica „barbară” (*Corse Ware*, *barbarische Ware*)

⁵⁷ vezi, de ex. Blegen *et alii* 1958, fig. 282/10-12; 258/8; Koppenhöfer 1997, 320 și fig. 13/10; 16/4, 7.

⁵⁸ vezi, de ex. Hänsel 1976, 1, 133-134, 139-140, 209-213; Hänsel 1982, 16-18; și, mai recent, Kašuba 2006.

⁵⁹ vezi László 1990/1997, 92-93; László 1999, 28-29; László 2003, 108-109.

de la Troia VII b₁ (grupa I de ceramică), cât și vase cu analogii în prima fază a culturii Babadag și în ceramica cu proeminențe (*Knobbed Ware*, *Buckelkeramik*) de tip Troia VII b₂ (grupele II și IV de ceramică)⁶⁰. După cum am arătat cu altă ocazie, formele de vase din grupa II de la Korakou (mai ales ceștile cu toarta supraînălțată) sunt asemănătoare cu cele ale culturii Babadag, dar în ceea ce privește decorul, lipsește motivul cercurilor concentrice cu tangente, specific pentru cultura Babadag (și prezent și pe *Knobbed Ware* de la Troia). Grupa II de vase își are, astfel, cele mai bune analogii în ceramica de tip „Prebabadag” și Tămăoani⁶¹. În opinia noastră, ceramica străină de la Korakou, în ansamblu, poate fi pusă în legătură cu cultura Coslogeni târzie și/sau cu cultura Babadag în formare, care a asimilat unele elemente ale culturii Coslogeni.

Revenind la Troia, mai nou s-a atras atenția asupra unor posibile influențe nord-vest pontice, manifestate în domeniul arhitecturii, care ar putea fi chiar mai semnificative decât schimbările observate în producția sau importul unor artefacte portabile⁶². Este vorba de o nouă tehnică de construcție: folosirea pietrelor plate, așezate în poziție verticală, la fundația zidurilor (așa numitele orthostate). Această tehnică apare excepțional în faza Troia VII b₁, devine tipică în VII b₂ și dispare în VII b₃, fapt ce a fost interpretat ca dovada caracterului ei intrusiv⁶³. Prototipurile acestei tehnici de construcție pot fi găsite în regiunile de stepă nord-pontice, în arhitectura de piatră a culturii catacombelor precum și a culturilor Mnogovalikovaya, Sabatinovka și Belozerka. În cultura Coslogeni arhitectura de piatră este documentată, în momentul de față, doar în așezarea de la Durankulak (Dobrogea de sud, Bulgaria) și constituie o excepție. Este de notat că, în același timp, aceasta este așezarea nord-vest pontică cea mai apropiată de Troia unde au fost folosite orthostatele în construcții⁶⁴. Pornind de la datele prezentate mai sus, s-a încercat să se stabilească o legătură între generalizarea tehnicii de construcție cu orthostate în Troia VII b₂ și apariția, în această fază, a ceramicii cu proeminențe⁶⁵. Punctul slab al acestui raționament este faptul că mediul culturii Coslogeni, presupusul loc de origine al tehnicii orthostatelor, este sursa probabilă a ceramicii barbare, caracteristică pentru Troia VII b₁, în timp ce în cultura Babadag și în culturile înrudite „hallstattiene timpurii”, de care se leagă *Knobbed Ware*, specifică pentru Troia VII b₂, nu se cunoaște arhitectura de piatră (cu excepția plăcii valurilor de pământ ale sistemelor de apărare cu lespezi de piatră). Această

⁶⁰ Rutter 1975.

⁶¹ László 1999, 30; vezi și László 1986.

⁶² Pieniazek-Sikora 2003.

⁶³ Pieniazek-Sikora 2003, 32, 36; Becks 2003, 47-49.

⁶⁴ Pieniazek-Sikora 2003, 31-33.

⁶⁵ Pieniazek-Sikora 2003, 35-36.

contradicție (și/sau aparentă neconcordanță cronologică care ne amintește de dilema lui J.B. Rutter, legată de ceramica străină descoperită la Korakou), poate fi suprimată doar dacă admitem, așa cum am schițat mai sus, existența unor interconexiuni complexe (și un sincronism cel puțin parțial) între cultura Coslogeni târzie și cultura Babadag în formare. Apariția simultană a ceramicii barbare și a fibulelor la Troia, în faza VII b₁, ar putea fi un alt semn al acestor contacte, căci din mediul culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni nu se cunosc descoperiri sigure de fibule. Acest nou tip de obiect de podoabă (legat de portul unor noi tipuri de vestimentație) se răspândește în aria menționată în perioada imediat următoare („Hallstatt timpuriu”), odată cu primele influențe vestice (central-europene) și sudice (mediteraneene), datate convențional începând cu perioada Hallstatt A⁶⁶. În lipsa altor dovezi directe și univoce putem apela, în acest sens, la datările radiocarbon *convenționale*, ca indicatori pentru stabilirea unor raporturi de *cronologie relativă*. Pentru cultura Babadag până nu demult nu dispuneam de nici o datare ¹⁴C, dar, orientativ, ca terminus *post quem*, am putut avea în vedere seria de date obținută pentru așezarea Coslogeni de la Durankulak–Golemia Ostrov (nord-estul Bulgariei). Lăsând la o parte datările deviate obținute pentru locuința 15, ne referim la datele ¹⁴C convenționale, stabilite pentru locuințele 4, 1 și 5 în Laboratorul de la Berlin (Bln—2570, 2571, 2569): 2960 ± 60, 2930 ± 60 și 2850 ± 50 BP⁶⁷. Această mică serie de datări se situează *între* seria obținută pentru faza Troia VII b₁ timpurie (3043 ± 29, 2988 ± 26, 2963 ± 31, 2950 ± 48 BP) și seria disponibilă pentru sfârșitul fazei Troia VII b/faza Troia VII b₃ (2820 ± 55, 2812 ± 56, 2795 ± 32 și 2786 ± 42 BP)⁶⁸. În lumina acestor date, existența (sau o perioadă din existența) așezării Coslogeni de la Durankulak a fost parțial sincronă atât cu faza VII b₁ cât și cu faza VII b₂ de la Troia, iar această fază din urmă poate fi sincronizată, prin alte metode, cu cultura Babadag. Această observație este în concordanță cu concluziile formulate mai sus (vezi în special punctul b) în legătură cu impactul rezultatelor noilor cercetări și ar putea explica manifestarea unor influențe Coslogeni târzii în faza Troia VII b₂⁶⁹. În timpul

⁶⁶ În legătură cu influențele „vestice”, „hallstattiene timpurii”, în formarea culturii Babadag vezi László 1990/1997.

⁶⁷ Bojadžiev 1992, 17.

⁶⁸ Koppenhöfer 1997, 314-315.

⁶⁹ În legătură cu poziția seriei de datări ¹⁴C de la Durankulak în contextul datărilor radiocarbon disponibile pentru siturile culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni, Belozerka și straturile 18-10 de la Kastanas (Macedonia de Nord), ca și pentru unele probleme ale cronologiei epocii târzii a bronzului din Europa est-centrală, în general, vezi László 1993, fig. 1-4; László 2006, în special fig. 7.

pregătirii pentru tipar a prezentei variante în limba română a studiului nostru, prin amabilitatea colegului S. C. Ailincăi, am aflat de rezultatele primelor datări ^{14}C obținute pentru cultura Babadag. Pe baza măsurătorilor făcute pe mostre provenite din unele gropi din așezarea de la Babadag, care conțineau și ceramică cu decor imprimat, au fost obținute datări ^{14}C convenționale care se situează între $2820 \pm 30 \text{ BP}$ și $2805 \pm 30 \text{ BP}$ ⁷⁰. După cum se poate observa, aceste datări se situează după seriile de date obținute pentru Troia VII b₁ și pentru Durankulak (cultura Coslogeni) și se suprapun parțial seriei de date obținute pentru Troia VII b₃, fiind în concordanță cu concluziile noastre formulate anterior.

Încheiere

Rezultatele noilor săpături și cercetări interdisciplinare de la Troia, care au mobilizat arheologi, istorici, filologi și specialiști din diferite domenii ale științelor naturii, au contribuit substanțial la cunoașterea mai fidelă a locului și rolului istoric al cetății, aflată în zona de contact a unor mari unități geografice-istorice și la răscrucea civilizațiilor balcanice, vest-pontice, și egeeo-anatoliene. Noile observații stratigrafice și date de ordin cultural-istoric oferă, în același timp, posibilitatea racordării mai precise a diferitelor provincii culturale periferice, cu care Troia se afla în contact, la sistemul de relații din care făcea parte Troia însăși. În acest sens, Troia rămâne, în continuare, un important reper în conectarea culturilor epocii bronzului și a începutului epocii fierului de la Dunărea de Jos și regiunea nord-vest pontică la sistemul de interrelații cultural-cronologice din spațiul egeeo-anatolian și est-mediteranean, în general. În privința cronologiei absolute, precizările pentru regiunile noastre sunt în funcție de posibilitatea transferării noilor date de cronologie absolută, obținute pentru diferitele faze ale civilizației troiene pe baza contactelor cu Egeea, Orientul Apropiat și Egiptul, ca și pe baza măsurătorilor ^{14}C de precizie. În paginile prezentei lucrări am încercat să rezumăm principalele rezultate la care s-a ajuns în datarea nivelurilor Troia VI h, VII a și VII b₁₋₂₋₃, care oferă posibilități de sincronizare cu evoluția cultural-istorică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din regiunile istro-pontice. Aceste datări se bazează mai ales pe corelarea ansamblurilor arheologice bine stratigrafiate de la Troia cu fazele și etapele civilizației miceniene și protogeometrice. În finalul lucrării, pentru a verifica unele concluzii de cronologie relativă, ne-am referit și la câteva

---

⁷⁰ Mulțumim și pe această cale colegilor Sorin-Cristian Ailincăi și Laurent Carozza pentru permisiunea de a menționa aici aceste datări (realizate în cadrul misiunii arheologice *Delta du Danube*) care sunt în curs de publicare, inclusiv în varianta calibrată, cu toate informațiile complementare și cu comentariile cuvenite.

serii de date radiocarbon convenționale, fără a avea intenția de a discuta aici consecințele datărilor ^{14}C asupra cronologiei absolute. După cum am menționat în prima parte a lucrării, datările ^{14}C calibrate sunt sensibil mai înalte și acoperă intervale de timp mai largi, în comparație cu datele cronologiei istorice. Datări mai precise pot fi obținute prin metoda complexă, numită *dendrochronological ^{14}C wiggle-matching*, condiționată de existența unor secvențe dendrocronologice care să ofere mostre pentru datări radiocarbon. Metoda a fost aplicată cu succes, printre altele, în datarea fazelor 3-2 ale așezării de la Assiros (Macedonia), stabilind începutul perioadei Protogeometrice pe la 1100 a.Chr. sau chiar mai înainte (în loc de datarea tradițională de 1050/1025 a.Chr.)⁷¹. Acceptarea acestei datări ar însemna că datările „istorice”, bazate pe cronologia de contact (inclusiv datările menționate în această lucrare) ar trebui ridicate cu cel puțin 50-75 de ani⁷².

---

⁷¹ vezi Newton *et alii* 2005.

⁷² **Mulțumiri.** Redactarea acestei lucrări nu ar fi fost posibilă fără efectuarea unor stagii de documentare în biblioteci din străinătate. Mulțumim, în mod deosebit, și pe această cale, Catedrei de Istorie Antică și Biroului de Relații Internaționale ale Universității din Konstanz (Germania), ca și Institutului German de Arheologie, Departamentul Eurasia, pentru sprijinul acordat.

Bibliografie

- Ailincăi, S.C. 2010, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea*, Teză de doctorat, Iași.
- Ailincăi, S. C. 2011, *Ceramica culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea*, Peuce, S.N. 9, 55-178.
- Akurgal, E. 1983, *Das dunkle Zeitalter Kleinasiens*, in *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der „Dark Ages“ vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr.*, Wien, 67-78.
- Becks, R. 2003, *Troia VII: the transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age*, în Fischer, B. et al. (ed.), *Identifying Changes: the transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its neighbouring regions. Proceedings of the International Workshop Istanbul*, Nov. 8-9. 2002. Istanbul, 41-53.
- Beck R., Thumm, D. 2001, *Untergang der Stadt in der Frühen Eisenzeit. Das Ende aus Archäologischer Sicht, in Traum und Wirklichkeit. Ausstellungskatalog*, Stuttgart, 419-424.
- Blegen, C.W., Boulter, C.G., Caskey, J.L., Rawson, M., 1958, *Troy. IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII, Part 1-2*, Princeton.
- Bojadžiev, J. D. 1992, *Chronologija na praistoričeskite kulturi na teritorijata na Dobrudža. Dobrudža. Istoričeski Muzej v Dobrič i v Silistra*, 10-19.
- Catling, H.W., Catling, E.A. 1981, *“Barbarian” Pottery from the Mycenaean Settlement at the Meneleion, Sparta*, BSA 76, 71-82, Pl. 5-8.
- Catling, R.W.V. 1998, *The typology of the Protogeometric and Subprotogeometric Pottery from Troia and its Aegean context*, *Studia Troica* 8, 151-187.
- Chabot Aslan, C. 2002, *Ilion before Alexander: Protogeometric, Geometric, and Archaic Pottery from D*, *Studia Troica* 12, 80-129, Plates 1-28.
- Dickinson, O. 2007, *The Aegean from Bronze to Iron Age. Continuity and change between the twelfth and eight centuries BC*. London-New York.
- French, E.B. 1989, *Possible Northern Intrusions at Mycenae*, în Best J.G.P., De Vries, N.M.W. (ed.), *Thracians and Mycenaeans. Proceedings of the fourth International Congress of Thracology*, Rotterdam, 24-26 September 1984, Leiden-Sofia, 39-51.
- Guzowska, M., Kuleff, I., Pernicka, E., Satir, M, 2003, *On the origin of Coarse Ware of Troia VII*, in Wagner, A., Pernicka, E., Uerpmann, H.-P. (ed.), *Troia and the Troad. Scientific Approaches*, Berlin-Heidelberg, 233-249.
- Hänsel, B. 1976, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn.
- Hänsel, B. 1982, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.* in Hänsel, B. (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1, Berlin, 1-38.
- Jugănar, G. 2005, *Cultura Babadag, I*, Tulcea-Constanța.

- Kašuba, M. 2006, *Fibeln mit Bügelkugeln in der Moldau und Anmerkungen zum ägäischen Einfluss im 10.-9. Jahrhundert v. Chr.*, PZ 81, 2, 213-235.
- Koppenhöfer, D. 1997, *Troia VII-Versuch einer Zusammenschau einschliesslich der Ergebnisse des Jahres 1995*, Studia Troica 7, 295-353.
- Koppenhöfer, D. 2002, *Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft*, in Aslan, R. et alii (eds.), *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*, 2, Remshalden, 679-704.
- Korfmann, M. 1995, *Troia – Ausgrabungen 1994*. Studia Troica 5, 1-38.
- Korfmann, M. 1996, *Troia – Ausgrabungen 1995*. Studia Troica 6, 1-64.
- Korfmann, M. 1997, *Troia – Ausgrabungen 1996*. Studia Troica 7, 1-71.
- Korfmann, M. 1998, *Troia – Ausgrabungen 1997*. Studia Troica 8, 1-70.
- Korfmann, M. 2001a, *Troia/Wilusa – Ausgrabungen 2000*. Studia Troica 11, 1-50.
- Korfmann, M. 2001b, *Der prähistorische Siedlungshügel Hissarlik. Die „zehn Städte Troias“ – vom unten nach oben, Traum und Wirklichkeit*. Ausstellungskatalog, Stuttgart, 347-354.
- Korfmann, M. 2002, *Die Arbeiten in Troia/Wilusa 2001*, Studia Troica 12, 1-33.
- Korfmann, M. 2004a, *Die Arbeiten in Troia/Wilusa 2003*, Studia Troica 14, 3-31.
- Korfmann, M. 2004b, *Troia in Light of New Research, Keynote lecture at the Dies Academicus 2003 at Trier University, 12 November*. Reden an der Universität Trier, 2. English Edition (Ed. by H.Neyes), 9-70.
- László, A. 1986, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian timpuriu cu ceramica incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq 12-14 (1980-1982), 65-91.
- László, A. 1990/1997, *Troy and the Lower Danube region at the end of the Bronze Age*, SAA 3-4 (1996-1997), 89-96.
- László, A. 1993, *Dates radiocarbone et chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni*, CCDJ 10, 23-42.
- László, A. 1997a, *On the origin, development and chronology of the first Iron Age at the Lower Danube*, în Simion, G. (coord.), *Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Lucrările Colocviului Internațional*, Tulcea, Septembrie 1993. Tulcea, 67-84.
- László, A. 1997b, *De l'âge du bronze à l'âge du fer ancien dans la région istro-pontique, Quelques observations à propos de certains ouvrages récents*, Thracia Pontica 6, 1, Sozopol, 137-145.
- László, A. 1999, *La fin de l'âge du bronze au Bas-Danube et le monde mycénien, Relations et chronologie*, în *The Peripherie of the Mycenaean World. Proceedings of the 1st International Interdisciplinary Colloquium*, Lamia, 1994, 27-33.

- László, A. 2003, *The Periphery of the Periphery: the Lower Danube and Northern Aegean World from the Bronze Age to the Early Iron Age. Cultural interrelations: a short review*, în *The Periphery of the Mycenaean World. Proceedings of the 2nd International Interdisciplinary Colloquium*, Lamia 1999, Athens, 107-112.
- László, A. 2006, *Über die Beziehungen, die kulturelle und chronologische Lage der Bronzefunde vom Typ Ópályi-Uriu-Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamäk*, în *Bronzezeitliche Depotfunde—Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczký zum 175. Geburtstag*, Ushhorod, 5-6. Oktober, 2005, Užgorod, 124-143.
- László, A. 2007, *Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamäk-Uluburun. Sur les relations à long distance dans l'âge tardif du bronze*, în *V. Convegno Romeno-Italiano (Iași-Tulcea, 2004)*, SAA 12, 43-55.
- László, A. 2012, *Troy and the Lower Danube region at the end of the Bronze Age. Addendum: Troy VII and the north-eastern Balkans in light of new research*, în Korres, G. S., Karadimas, N., Flouda Georgia (Eds.), *Archaeology and Heinrich Schliemann. A Century after his Death. Assessments and Prospects*, Myth-History-Science, Athens, 50-60.
- Lenz, D., Ruppenstein, F., Baumann, M., Catling R.W.V. 1998, *Protogeometric pottery at Troia*, *Studia Troica* 8, 189-222.
- Manning, S.W., Weninger, B. 1992, *A light in the dark: archaeological wiggle matching and the absolute chronology of the close of the Aegean Late Bronze Age*, *Antiquity* 66, 636-663.
- Morintz, S. 1964, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, *Dacia*, N.S. 8, 101-118.
- Morintz, S. 1982, *Les Thraces de la Troie dans le dernier quart du IIe millénaire av. n. è.* *Thracia Pontica* 1, Sozopol, 151-155.
- Morintz, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică*, *Thraco-Dacica* 8, 39-71.
- Mountjoy, P.A. 1993, *Mycenaean Pottery. An Introduction*, Oxford.
- Mountjoy, P.A. 1997, *Local Mycenaean Pottery at Troia*, *Studia Troica* 7, 259-267.
- Mountjoy, P.A. 1999a, *The destruction of Troia VI h*, *Studia Troica* 9, 253-293.
- Mountjoy, P.A. 1999b, *Troia VII reconsidered*, *Studia Troica* 9, 295-346.
- Newton, M., Wardle, K.A., Kuniholm, P.I. 2005, *Dendrochronology and radiocarbon Determinations from Assiros and the beginning of the Greek Iron Age*, *AEMTH* 17, 2003, 173-190.

- Pieniazek-Sikora, M. 2003. *Some comments on Northwest Pontic and North Aegean settlement architecture in the last quarter of the second millennium BC*, în Fischer B. et alii (eds.), *Identifying Changes: the Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002*, Istanbul, 29-39.
- Podzuweit, C. 1982, *Die Mykenische Welt und Troja*, în Hänsel, B. (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, PAS 1, 65-88.
- Rutter, J.B. 1975, *Ceramic evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the beginning of the Late Helladic III C Period*, AJA 79, 1, 17-32, Pl. 1-3.
- Seeher, J. 2005, *Überlegungen zur Beziehung zwischen dem hethitischen Kernreich und der Westküste Anatoliens im 2. Jahrtausend v.Chr.*, în Horejs, B. et alii (eds.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel vom seinen Schülern gewidmet*, Bonn, 33-44.